

DOROTA KURPIERS

Deutsche Bildungsgesellschaft/Niemieckie Towarzystwo Oświatowe
(Opole)

LEGITYMIZACJA DZIECI NIEŚLUBNYCH. PRAKTYKI Z PARAFII GROSZOWICE NA GÓRNYM ŚLĄSKU, OBEJMUJĄCEJ TERENY WYZNANIOWO MIESZANE (1819–1870). MIKROANALIZA

LEGITIMIZATION OF ILLEGITIMATE CHILDREN. PRACTICES FROM
THE PARISH OF GROSZOWICE IN UPPER SILESIA, INCLUDING
MIXED DENOMINATIONAL AREAS (1819–1870). MICROANALYSIS

ABSTRACT:

Brak oficjalnych statystyk nie oznacza, że niemożliwe jest ustalenie danych na temat legitymizacji nieślubnych dzieci dla XIX-wiecznego Śląska. Uznanie dziecka zapisywane bowiem było w kościelnych księgach metrykalnych. Na studium przypadku została wybrana jedna z katolickich parafii archidiecezji opolskiej parafia w Groszowicach. Należały doń Grotowice – wieś założona w tzw. okresie kolonizacji fryderycjańskiej, a większość jej mieszkańców stanowili protestanci (członkowie parafii ewangelickiej w Opolu).

Niniejszy tekst koncentruje się przede wszystkim na problemie ustanowieniu stosunku prawnego między dzieckiem nieślubnym a jego biologicznym ojcem. Jako ramy czasowe wybrano lata 1819–1870. Do przeprowadzenia analizy wykorzystano Phytton (metoda agregacyjna, elementy rekonstrukcji rodziny). Z wyjątkiem Grotowic suma nieślubnych narodzin odpowiadała procentowemu rozkładowi liczby mieszkańców poszczególnych wsi w całej populacji parafii. Z 221 tylko 30 zostało zalegalizowanych albo przez legitymizację lub adopcję. Wszystkie adoptowane dzieci urodziły się w protestanckich Grotowicach. Udało się także ustalić rodziny złożone wyłącznie z samotnych rodzin matek, gdzie model samotnego rodzicielstwa był obecny przez co najmniej trzy pokolenia. Zaskakująco nisko wypadła liczba prawnie zmienionego statusu dziecka.

The deficiencies in the official statistics do not mean that it is impossible to determine data on the legitimization of illegitimate children in the 19th century Silesia. The recognition of a child was recorded in the church records. As a case study the parish of Groszowice was selected. It was one of the parishes of the archdiocese of Opole. The Catholic parish of Groszowice included Grotowice – a village founded in the so-called period of the Frederician colonization, and the majority of its inhabitants were Protestants (members of the Evangelical parish in Opole).

This text focuses primarily on the problem of establishment of a legal relationship between an illegitimate child and his/her biological father. The years 1819-1870 were chosen as a time-frame. Phytton was used for carrying out the analysis (aggregative method, elements of family reconstruction). With the exception of Grotowice, the total of the illegitimate births corresponded to the percentage distribution of the number of inhabitants of particular villages in the total population of the parish. Out of 221 illegitimate children only 30 were legalized or adopt. All adopted children were born in the Protestant Grotowice. It has been possible to establish some single mother families, where this model was present through a few generations. The number of cases when the status of a child was legally altered, was surprisingly low.

Wstęp

Po długiej kampanii na rzecz bardziej liberalnego podejścia do matek dzieci nieślubnych dopiero w dobie oświecenia kolejne państwa zaczęły znosić kary za pozamałżeńskie poczęcie¹. Nie tylko sam fakt zmieniania zasady, co do której wielu było przekonanych, ale i sposób, w jaki w Prusach nakazano rozpowszechnić edykt łagodzący, obudził ogólny opór. Zwłaszcza duchowieństwo, niezbyt skore do odczytywania treści ustawy z kazalnicy, okazało niezadowolenie². Minęło kilkadziesiąt lat, a sprawa nieślubnych narodzin nadal budziła żywe emocje i to nie tylko w kręgach kościelnych³.

Przyznanie się do ojcostwa dziecka nieślubnego nie było równoznaczne z jego uznaniem. Także sama legitymizacja nie dawała, w przypadku wszystkich grup ludności, dokładnie tych samych praw, jakie miało dziecko zrodzone w małżeństwie⁴. Choć w pruskim prawie krajowym z 1794 r., zwanym potocznie *landrecht* (*Allgemeines Landrecht für die Königlich Preussischen Staate* – powszechnie prawo krajowe dla państw królewsko-pruskich, dalej ALR), poświęcono sporo uwagi sprawom legitymizacji, to jako zjawisko była ona w XIX w. marginalizowana. Świadczy o tym niewykazywanie go w danych statystycznych z tego okresu, co utrudnia badanie tego fenomenu⁵. Dodać należy, że temat ten nie był obecny w ówczesnych dyskusjach – nawet niemiecki ruch kobiecy rzadko się do tej sprawy odnosił⁶. Dla odmiany problematyka nieślubności (także w historycznym ujęciu) często wykorzystywana bywała w dyskursie publicznym, a co za tym idzie, także i stosunkowo często była rozpatrywana przez naukowców. Interesowano się nim w XIX w., kiedy zauważono wzrost liczby tak związków pozamałżeńskich, jak i narodzin z nich dzieci. Dzięki temu dysponujemy pokaźną liczbą publikacji ukazujących różne aspekty problemu nieślubności. We współczesnych badaniach historycznych możemy wyróżnić trzy główne nurty, są to: analiza sytuacji prawnej, analizy demograficzne (do ciekawszych zaliczyłabym badania nad perspektywą przeżywalności dzieci nieślubnych⁷) i rozważania z zakresu historii społecznej (badania nad grupą marginalną). Mniej namysłu poświęcono sprawie legitymizacji⁸.

¹ F.W.D. v. Geisler, *Über Ehesachen und insbesondere Ehescheidungen... uneheliche Vaterschaft, Stuprum und Bordelle: Ein Beitrag zur Revision des Preuß. Allg. Landrechts*, Minden 1835, s. 77nn.

² Tamże, s. 77.

³ Tamże, s. 65.

⁴ Por. K. Hartelt, *Ferdinand Piontek (1878-1936). Leben und Wirken eines schlesischen Prieesters und Bischofs*, Köln 2008, s. 10.

⁵ E. Würzburger, *Zur Statistik der Legitimationen unehelicher Kinder*, „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik” 73,1 (1899), s. 94-98.

⁶ S. Baumgarten, *Die Entstehung des Unehelichenrechts im Bürgerlichen Gesetzbuch*, Köln 2007, s. 279.

⁷ Zob. chociażby: A. Kemkes-Grottenthaler, „*Hie töfft man kind und der tod wirt gefattet*”. *Die Übersterblichkeit der unehelich geborener Kinder*, w: *Kinderwelten: Anthropologie-Geschichte-Kulturvergleich*, red. K.W. Alt, A. Kemkes-Grottenthaler, Wien 2002, s. 246-261.

⁸ Sprawy legitymizacji poprzez małżeństwo morganatyczne zob. np. R. v. Treskow, *Adel in Preußen: Anpassung und Kontinuität einer Familie 1800-1918*, „Geschichte und Gesellschaft” 17,3

Na uwagę zasługuje tekst Niny Kapuścińskiej-Kmieciak, która zajęła się obszarem prawnym zaboru austriackiego⁹. W odniesieniu do terenów, na których obowiązywało prawo pruskie, wymienić należy obronioną w 1990 r. dysertację doktorską autorstwa Beate Harms-Ziegler. Zajęła się ona legitymizacją jako tematyką pojawiającą się w dyskursach o małżeństwie prowadzonych w XVIII i XIX¹⁰.

Braki w oficjalnej statystyce nie oznaczają niemożności ustalenia jakichkolwiek danych dotyczących legitymizacji dzieci nieślubnych. Fakty uznawania dzieci odnotowywano bowiem w księgach metrykalnych. Biorąc pod uwagę wszelkie ułomności tego materiału źródłowego, uznać należy, że stanowi on stosunkowo wiarygodny materiał do dalszych analiz¹¹ w skali mikro.

(1991), s. 344-369. W języku polskim: A. Bąbel, *Jawne paragrafy i ukryte obyczaje. O niektórych zapomnianych realiach w polskiej powieści dziewiętnastowiecznej*, „Napis” 17 (2011), s. 197-210; I. Gieysztorowa, *Les enfants illégitimes dans une paroisse de Pologne aux dix-septième et dix-huitième siècles*, w: *Marriage and Remarriage in Populations of the Past*, red. Jacques Dupâquier, London 1981, 429-436; U. Glensk, *Historia słabych. Reportaże i życie w dwudziestoleciu (1918-1939)*, Kraków 2014; A. Janeczek, *Listy dobrego urodzenia i dobrej sławy w procedurze nadawania prawa miejskiego Lwowa w XV wieku*, „Klio. Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym” 23,4 (2012), s. 89-116; C. Kuklo, *Dzieci nieślubne i podrzutki w warszawskiej parafii św. Krzyża w XVIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 35,2 (1987), s. 305-315; M. Marcysiak, *Urodzenia nieślubne w wybranych powiatach północnego Mazowsza w okresie II Rzeczypospolitej na podstawie aktów urodzenia urzędów stanu cywilnego*, „Medycyna Nowożytna. Studia nad Historią Medycyny” 14,1/2 (2007), s. 137-166; D. Prucnal, *Dzieci nieślubne w Lublinie w latach 1612-1638 (w świetle ksiąg chrztów parafii pw. Michała Archaniola)*, w: *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XIV-XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*, red. C. Kuklo, Warszawa 2008, s. 295-314; S. Rejman, *Urodzenia nieślubne w Krasnem w latach 1786-1863*, „Przeszość Demograficzna Polski” 27 (2006), s. 7-38; R. Renz, *Kobieta w społeczeństwie międzywojennej Kielecczyny. Dom – praca – aktywność społeczna*, Kielce 2008; E.M. Ryguła, *Urodzenia pozamałżeńskie w parafii św. Mikołaja w Łące w latach 1664-1914*, „Przeszość Demograficzna Polski” 38,2 (2016), s. 7-33; M. Sierocka-Pośpiech, *Podrzutki i dzieci nieślubne w Starej Warszawie w XVIII wieku (skala zjawiska)*, w: *Nędza i dostatek na ziemiach polskich od średniowiecza po wiek XX*, red. J. Sztetyło, Warszawa 1992, s. 75-84; I. Szczepaniak-Wiecha, *System opieki nad dzieckiem opuszczonym w Polsce (1900-1939) – wybrane aspekty. Rozwój rodzinnych form opieki*, w: *Z zagadnień pracy socjalnej w Polsce i w świecie*, red. A. Małek, K. Slany, I. Szczepaniak-Wiecha, Kraków 2006, s. 109-119; P. Szkutnik, *Nieślubność dzieci w parafii Szadek w okresie Księstwa Warszawskiego*, „Przegląd Nauk Historycznych” 12.2 (2013), s. 237-252; P. Szukalski, *Urodzenia pozamałżeńskie w Europie Zachodniej*, Łódź 2000, s. 7-10; M. Teleszewska, *Status prawny dzieci nieślubnych na ziemiach polskich w dobie zaborów w świetle Kodeksu Cywilnego Napoleona I*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 67,1 (2014), s. 383-392; R. Wapiński, *O obyczajowości Polaków przelomu epok*, Gdańsk 2006; E. Woźniak, *Od dzieci z nieprawego łóża do dzieci nieślubnych*, „LingVaria. Language studies. Theoretical Linguistics, Studies of Literature” 12,23 (2017), s. 151-164; M. Wójcik, *Kobieta w strukturze społecznej II Rzeczypospolitej*, w: A. Nowak, M. Wójcik, *Kobieta w rodzinie w II Rzeczypospolitej i współcześnie. Zagadnienia filozoficzne, społeczno-educacyjne i prawne*, Katowice 2000, s. 11-88.

⁹ N. Kapuścińska-Kmieciak, *Spór o ustalenie nieślubności córek Witolda Potockiego i Marii z Florkiewiczów w świetle prawa cywilnego obowiązującego w zaborze austriackim*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wiek” 12 (2013), s. 13-25.

¹⁰ B. Harms-Ziegler, *Illegitimität und Ehe: Illegitimität als Reflex des Ehediskurses in Preussen im 18. und 19. Jahrhundert*, Berlin 1991.

¹¹ C. Kuklo, *Ocena wartości źródłowej rejestrów metrykalnych parafii św. Krzyża w Warszawie w XVIII wieku*, „Przeszość Demograficzna Polski”, 18 (1990), s. 205-227. Zasady sporządzania

Jako przykład wzięto parafię Groszowice. Dla interesującego nas okresu dysponujemy: księgą chrztów (Taufenbuch) z lat 1736–1799 i 1794–1874, nietożsamym z nimi indeksem chrztów – prawdopodobnie kopią (Taufenbuch) z lat 1736–1899, metrykami chrztów (Taufenbuch) z lat 1819, 1822–1835 i 1835–1870, listami zmarłych (Totenbuch) z lat 1725–1898, innym indeksem zmarłych z tego samego okresu (Totenbuch 1725–1898); listami komunikantów (Kommunikanten) z lat 1734–1842. Taki zbiór daje spore możliwości krzyżowej walidacji zdarzeń. Mikrofilmy zdeponowane są w Archiwum Państwowym w Opolu i Archiwum Diecezjalnym w Opolu. Dla nas interesujący był także fakt, że terytorialnie parafia obejmowała także Grotowice – miejscowość założoną w tzw. okresie kolonizacji fryderycjańskiej, której mieszkańcy w większości byli protestantami podlegającymi pod parafię ewangelicką w Opolu. Na obszarze archidiecezji opolskiej parafia groszowicka, po parafii opolskiej, odnotowywała największą liczbę protestantów. Ponadto udział procentowy ewangelików wśród mieszkańców na przestrzeni XIX w. uległ wzrostowi. Na początku I połowy XIX w. ewangelicy stanowili 7,2% wszystkich mieszkańców, podczas gdy w dwudziestolecium międzywojennym ich udział w ogólnej liczbie mieszkańców terenu parafii wzrósł do 10,2%¹². Ten aspekt obecności członków innej konfesji także wydawał się interesujący. Jeszcze Carl Düsing zwracał uwagę na fakt, że o wiele łatwiej pomiędzy osobami mającymi różne wyznania dochodzi do wolnych związków niż do małżeństw¹³.

W niniejszym tekście skupiłam się przede wszystkim na fakcie ustanawiania związku prawnego pomiędzy dzieckiem nieślubnym a jego biologicznym ojcem. Jak często dochodziło do legitymizacji, ewentualnie adopcji? Czy w księgach metrykalnych znajdziemy przełożenie na relacje konfesyjne na terenie parafii? Założono bowiem, że skoro dziecko nieślubne miało być wychowywane w wierze matki, to czy ojciec mający odmienną konfesję mógłby być ewentualnie bardziej zainteresowany ustanowieniem związku prawnego? W jaki sposób dochodziło do ustanowienia tego związku prawnego? Jaki procent dzieci nieślubnych pochodził ze związków międzykonfesyjnych?

Szukając odpowiedzi na postawione tutaj pytania, najpierw przyjrzymy się parafii Groszowice. Określimy stosunki ekonomiczne w niej panujące – takie podejście odpowiada zresztą tradycyjnemu pogładowi, wiążącemu nieślubność zarówno z biedą, jak i z pewnymi warstwami społecznymi¹⁴. Z kolei potem przejdziemy do określenia zjawiska nieślubności na terenie parafii. W odróżnieniu od stosowanej praktyki porównywania liczby narodzin ślubnych i nieślubnych weźmiemy pod uwagę relacje liczby mieszkańców do liczby narodzin nieślubnych, co wydaje się w dobie migracji i na terenie zróżnicowanym wyznaniowo bardziej miarodajne,

ksiąg metrykalnych: M. Pawiński, *Akta stanu cywilnego w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX w.*, „Archeion” 104 (2002), s. 203-220.

¹² F. Triest, *Topographisches Handbuch von Oberschlesien*, t. 1. Breslau, 1865, s. 60-63, 66. *Real-Handbuch des Bistums Breslau*, Breslau 1929, s. 269.

¹³ C. Düsing, *Das Geschlechtsverhältnis der Geburten in Preußen*, Jena: Gustav Fischer, 1890, s. 41-42.

¹⁴ Tamże, s. 40n.

tym bardziej że nie zamierzamy oceniać ani obyczajowości, ani moralności. Dodatkowy argument za takim dobraniem zmiennych wynikał podczas analizy danych – okazało się, że księgi metrykalne odzwierciedlają znaczną ruchliwość i częste przenoszenie się z miejsca na miejsce nieślubnych matek, mamy więc narodzenie nieślubne dzieci kobiet niebędących parafiankami, jak i zgony dzieci nieślubnych, narodzonych poza parafią. Już Düsing zwracał uwagę na wzmożone migracje pewnych grup społecznych – w nich zresztą upatrywał jeden z powodów nieślubnych poczęć¹⁵.

Na końcu przyjrzymy się zjawisku budowania relacji prawnej pomiędzy ojcem a dzieckiem nieślubnym, jaką ustanawiały legitymizacja i adopcja. Spróbujemy określić skalę tego zjawiska dla parafii Groszowice. Zwrócimy przy tym uwagę na stosunki wyznaniowe.

Jako cezurę wybrano lata 1819–1870. Dolna data odpowiada początkowej dacie zdublowanych ksiąg metrykalnych, górna zaś to data ogłoszenia nowego prawa karnego, które nie przewidywało już kar za zatajenie przez samotną kobietę faktu bycia w ciąży¹⁶.

Do analizy (metoda agregatywna, elementy rekonstrukcji rodzin) wykorzystano Pythona¹⁷.

Parafia

Parafia Groszowice należy do najstarszych parafii śląskich¹⁸. Do sekularyzacji proboszczami w Groszowicach byli kustosze kapituły kolegiaty opolskiej. Ostatnim, który łączył te obie funkcje, był Karl Wenzel Durich (1743–1813)¹⁹. Według Augustyna Wenzela zastąpił go Johannes Schwarz (1766–1833?)²⁰. Zwyczajowo posługę w groszowickim kościele przed sekularyzacją sprawowali wikariusze

¹⁵ Tamże, s. 41.

¹⁶ Szerzej D. Kurpiers, *Normy moralne na Śląsku (1794-1927)*, w druku.

¹⁷ Dane z ksiąg metrykalnych powpisywano najpierw na arkusze Exela, a potem – po przeinwertowaniu do Pythona – powyciągano zestawy słów kluczowych.

¹⁸ H. Markgraf, *Die Rechnung über den Peterspfennig im Archidiakonats Oppeln, 1447*, Breslau 1892, s. 12, 32; H. Neuling, *Schlesiens ältere Kirchen und kirchliche Stiftungen: nach ihren frühesten urkundlichen Erwähnungen. Ein Beitrag zur schlesischen Kirchengeschichte*, Breslau 1884, s. 33; B. Kloch, *Najstarsze parafie Górnego Śląska. Średniowieczna organizacja parafialna Górnego Śląska w diecezji wrocławskiej*, Racibórz 2008.

¹⁹ C.W. Durich wyświęcony w 1767 r. w Głogówku. Przed objęciem godności kustosa i kanonika w Opolu w 1788 r. był proboszczem w Żórawinie (obecnie woj. dolnośląskie, powiat wrocławski). Do 1811 r. piastował kanonikat w Głogówku. Według Augustyna Weltzela zmarł na początku 1813 r., a śmierć miała miejsce w Opolu. *Katalog duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego na podstawie ksiąg święceń biskupów wrocławskich. 1650–1810/12. Catalogus cleri saecularis regularisque in libris ordinationum episcoporum. Wratislaviensium occurrentis. 1650–1810/12*, oprac. S. Jujeczka, H. Gerlic, W. Könighaus, Wrocław 2014, s. 243; *Carl Wenzel Durich*, „Schlesische Provinzialblätter” 7,4 (1788), s. 389; A.J. Rathsmann, *Fragmente aus der Geschichte der Klöster und Stiftungen Schlesiens von ihrer Entstehung bis zur Zeit ihrer Aufhebung im November 1810*, Breslau 1811, s. 463, 465.

²⁰ Johannes Schwarz wyświęcony w 1788 r., na początku XIX w. wikariusz kapituły św. Krzyża. *Allgemeine Uebersicht des Bisthums Breslau, in seinen Geist- und Weltlichen Behörden im Jahr*

opolscy, wspomniana więc przez Weltezelą nominacja byłaby logicznym posunięciem, ale dokumenty wychodzące z parafii za czasów Duricha podpisywał Andreas Wolny (1771–?), a nie ks. Schwarz²¹. Wolnego też w 1802 r. wykazano jako kapelana pomocniczego w groszowickiej parafii²². Skądinąd też wiadomo, że w 1815 r. zarządcą tej parafii był Caspar Tunkel (zm. 1846), bo dostał wówczas przeniesienie z Groszowic do Pisarzowic²³. Kiedy ks. Johann Schwarz objął parafię, pozostaje więc do ustalenia. Na pewno był tam proboszczem w 1828 r.

Jego następcą mianowano na początku czwartej dekady XIX w. Antoniego Braschke (1800–1860)²⁴. Różnica pomiędzy ks. Schwarzem a Braschke to 34 lata – dużo więcej niż jedna generacja. Po nim godność tę sprawowali: Joseph Wodarz (1810–1860)²⁵ i kolejno Jakob Stuchly (1822–1890)²⁶. Było to już nowe pokolenie duchownych, przyzwyczajonych do posekularyzacyjnych warunków funkcjonowania Kościoła katolickiego. Każdy z nich, przez co najmniej dekadę prowadząc pracę duszpasterską w parafii, mógł skutecznie wpływać na postawy religijne wiernych.

1802, [Breslau] 1802, s. 26; *Katalog duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego na podstawie ksiąg święceń biskupów wrocławskich. 1650-1810/1812...*, s. 386.

²¹ Parafia pw. św. Katarzyny w Groszowicach, Acta vom Bau und Reperatur der Kirche-Pfarr und Schul Gebäude, desgleichen Kirchen-Rechnungs-Sachen zu Groschowitz. Andreas Wollny, wyświęcony 1793. W 1799 r. był wikariuszem w par. Chrząszczyce k. Opola. *Katalog duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego na podstawie ksiąg święceń biskupów wrocławskich. 1650-1810/1812...*, s. 425; *Catalogus cleri almae dioecesis Wratislaviensis, complectens ecclesiam cathedralam et ecclesias collegiatis in Silesia, ac in curia animarum existentes presbyteros quibus additi abbates et abbatissae et alli superiores regulares coenobiorum et monasteriorum utriusque sexus, Wratislaviae 1799*, s. 72.

²² *Allgemeine Uebersicht des Bisthums Breslau, in seinen Geist- und Weltlichen Behörden im Jahr 1802...*, s. 81.

²³ Caspar Tunkel (Tunckel) wyświęcony w 1800 r. Potem był kapelanem w Rozmierzy. Nie wiadomo, kiedy objął zarząd parafię w Groszowicach. W 1815 r. przeniesiono go do Pisarzowic. Do śmierci w 1846 r. pełnił tam funkcję administratora. *Allgemeine Uebersicht des Bisthums Breslau, in seinen Geist- und Weltlichen Behörden im Jahr 1802...*, s. 85; *Dienstveränderungen*, „Schlesische Provinzialblätter” 61,1 (1815), s. 73; *Katalog duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego na podstawie ksiąg święceń biskupów wrocławskich. 1650-1810/1812...*, s. 409.

²⁴ Anton Laurentius Braschke ur. 2 VIII 1800 r. we wsi Bolatice, (obecnie Czechy, ziemia hulczyńska), święcenia przyjął 22 III 1823 r., do 1832 r. pełnił funkcję lokalisty w parafii pw. św. Krzyża w Pokoju, potem był administratorem i wreszcie – od 1833 r. – proboszczem parafii w Groszowicach W 1844 r. wicedziekan dziekanatu opolskiego. W 1846 r. mianowany na parafię w Głuchołazach. W 1851 r., bez inwestytury, proboszcz w Leśnicy, gdzie zmarł w 1860 r. Braschke to człowiek interesujący się literaturą. *Personal-Chronik*, „Amtsblatt des königlichen Oppelnschen Regierung” 17,25 (1832), s. 136; *Schematismus des Bistums Breslau und seiner Delegatur-Bezirke: für das Jahr 1851*, s. 88; Archiwum Państwowe w Opolu, Sąd Obwodowy w Leśnicy, Testamenty/Amtsgericht Leschnitz, Testamente: Braschke Anton, Pfarrer, gerichtliche Aufbewahrung des Testaments; 1860–1914; *Braschke*, „Amts-Blatt der königlichen Regierung zu Oppeln pro 1846” 31,48, s. 270; *Catalogus cleri almae Dioecesis Wratislaviensis sub dictione Serenissimi et Borussiae Regis, Wratislaviae 1828*, s. 27; *Chronik*, „Schlesische Provinzial-Blätter” 98 (1833), s. 161; *Schlesische Musen-Almanach*, red. T. Brand, Breslau 1839, s. LXXIII.

²⁵ Joseph Wodarz, ur. 3 IV 1810 r. w Falkowicach, święcenia 27 III 1837 r., w latach 1840–1850 w parafii pw. św. Krzyża w Pokoju; w 1851 r. bez inwestytury w Groszowicach, *Schematismus des Bistums Breslau...*, s. 65.

²⁶ Jakob Stuchly, ur. 15 VII 1822 r. w Bolesławiu, wieś w województwie śląskim, powiat raciborski; święcenia 17 czerwca 1848 r., w 1851 r. bez inwestytury administrator *in spiritual* w Prószkowie, w 1868 r. proboszcz w Groszowicach. *Schematismus des Bistums Breslau...*, s. 66.

W XIX w. do wspólnoty, której centrum stanowił kościół pw. św. Katarzyny w Groszowicach, należeli katolicy ze wsi leżących na południowy wschód od Opola, tj. z: Groszowic, Maliny, Przywór, Grudzie i Grotowic²⁷. Johann Georg Knie twierdził, że w skład parafii wchodziła jeszcze Miedzina²⁸. Sporadycznie w Groszowicach chrzczono dzieci ze Żlinic (chodziło o tzw. przewóz i młyn) – w omawianym okresie dwukrotnie dotyczyło to niemowląt nieślubnie poczętych, co jednak (dla ułatwienia) w zestawieniach zostało pominięte.

Najludniejszą miejscowością parafii były Groszowice. Na początku XIX w. liczyły one 21 gospodarstw chłopskich, 16 zagrodniczych i 19 komorniczych. We wsi był młyn wodny. Z kolei Grotowice, założone w 1771 r. w ramach tzw. kolonizacji fryderycjańskiej, licząc 20 gospodarstw komorniczych, na początku XIX w. miały 86 mieszkańców – w przeważającej części ewangelików. Grudzie to 6 gospodarstw chłopskich, 9 zagrodniczych i 5 komorniczych, a Malina – 12 gospodarstw chłopskich, 8 zagrodniczych i 10 komorniczych. W Przyworach było 10 komorników²⁹. Do sekularyzacji ostatnia z wymienianych tutaj miejscowości stanowiła własność kościelną³⁰.

O strukturze i zamożności ludności pewnych informacji dostarczają nam zestawienia dokonane przez Johanna G. Knie, a obejmujące dane z drugiej ćwierci XIX w., i Felixa Triesta (1838–?), sporządzone na początku II połowy XIX w.

Tabela 1

Stosunki mieszkaniowe w miejscowościach parafii groszowickiej w latach 40. XIX w.

	Groszowice	Przywory	Grotowice	Grudzie	Malina
Średnia liczba osób przypadających na jeden dom	7,8	7,3	7,8	9,4	8,6

Źródło: obliczenia własne na podstawie J.G. Knie, *Alphabetisch-statistisch-topographische Uebersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. preuss. Provinz Schlesien: nebst beigefügter Nachweisung von der Eintheilung des Landes*, Breslau 1845, s. 177, 184, 186, 392, 517

W połowie XIX wieku nadal w parafii największą miejscowością były Groszowice. Największe zagęszczenie w budynkach mieszkalnych odnotowywano natomiast dla Grudzie (tabela 1). Z uwag F. Triesta wynika, że miejscowość ta bardzo dotknięta została skutkami uwłaszczenia i separacji. Sytuacja gospodarstw chłopskich zauważalnie zaczęła się poprawiać dopiero w latach sześćdziesiątych XIX w.³¹

²⁷ *Schematismus oder Statistik des Bistum Breslau königlich Preußischen Antheils*, [1841], bmw., brw., s. 117.

²⁸ F. Triest, *Topographisches Handbuch...*, s. 62.

²⁹ C.F.E. Fischer, *Geographisch-statistisches Handbuch über Schlesien und die Grafschaft Glatz*, t. 2, Breslau 1818, s. 12, 17-19, 21.

³⁰ E.M. Schramek, *Das Kollegiatstift zum hl. Kreuz in Oppeln*, Breslau, 1915.

³¹ F. Triest, *Topographisches Handbuch...*, s. 60-61.

Na początku II połowy XIX w. Groszowice liczyły 958 mieszkańców – była to wówczas jedna z najbardziej ludnych wsi powiatu opolskiego³². Malinę zamieszkiwało 512 osób, nieco tylko mniejsze od nich były Grudzice z 424 mieszkańcami. W Przyworach żyło 306 osób, a w Grotowicach wykazywano 53 katolików i 163 protestantów³³.

Pod względem administracyjnym Groszowice w połowie XIX w. obejmowały dwie jednostki: wieś i należący do domeny państwowej folwark. Własność chłopska była niemal pięciokrotnie większa od obszaru domeny. Królewszczyzna w przeszłości musiała przynosić znaczne przychody³⁴, ale nie stanowiła ona najżyźniejszych gleb. Te należały do najbogatszych gospodarzy z Groszowic³⁵ i jedynie jeszcze w Przyworach był niewielki areal żyznych pól³⁶. Dochody części ludności parafii były jednak tak mierne, że ledwo wystarczały na pokrycie podstawowych potrzeb³⁷. Nieliczni mieszkańcy utrzymywali się z działalności pozarolniczej. Najwięcej było ich w Grotowicach, gdzie obok karczmarza, bielarza, szewca i 3 tkaczy na początku lat 60. XIX w. znajdziemy 3 murarzy i 6 cieśli. W Grudzicach mieszkali: 3 masarzy, karczmarz, handlarz żywnością, handlarz zwierzętami i handlarzka koszykami, a w Malinie: masarz, karczmarz, kowal, rzemieślnik zajmujący się obróbką drewna i budujący wozy, krawiec i szewc³⁸. Zupełnie inaczej na tym tle wypadały Przywory, gdzie był jedynie karczmarz, młynarz i jeden kramarz³⁹.

Tabela 2

Przyrost liczby mieszkańców w miejscowościach parafii Groszowice w połowie XIX w.

	Groszowice	Przywory	Grotowice	Grudzice	Malina
Odnotowywany wzrost liczby mieszkańców pomiędzy latami 40. a 60. XIX w. [%]	24,4	16,8	14,9	25,8	12,3

Źródło: obliczenia własne na podstawie J.G. Knie, *Alphabetisch-statistisch-topographische Uebersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. preuss. Provinz Schlesien: nebst beigelegter Nachweisung von der Eintheilung des Landes*, Breslau 1845, s. 177, 184, 186, 392, 517 i F. Triest, *Topographisches Handbuch von Oberschlesien*, t. 1, Breslau 1865, s. 60-61

³² Th. Schück, *Oberschlesien. Statistik des Regierungs-Bezirks Oppeln mit besonderer Beziehung auf Landwirtschaft, Bergbau, Hüttenwesen, Gewerbe u. Handel nach amtlichen Quellen von Th. Schück. Mit einem Vorwort v. Dr. v. Viebahn*, t. 2, Iserloh 1860, s. 62.

³³ F. Triest, *Topographisches Handbuch...*, s. 60-63, 66.

³⁴ Tamże, s. 63.

³⁵ Tamże, s. 66.

³⁶ Tamże, s. 60-61.

³⁷ Tamże.

³⁸ Tamże, s. 61.

³⁹ Tamże, s. 62.

Z dużą dozą ostrożności stwierdzić można, że pod względem ekonomicznym w lepszej sytuacji byli mieszkańcy Groszowic i Grudzic. Tam także nastąpił największy przyrost liczby mieszkańców w połowie XIX w. (tabela 2). Gorzej powiodło się chyba mieszkańcom Przywór i Maliny (tabela 3). Z tego typu opiniami musimy być jednak bardzo wstrzemięźliwi, nie można bowiem za sztywny wskaźnik zamożności potraktować podatku klasowego, gdyż stanowił on raczej wartość szacowaną, w rzeczywistości stanowiąc rodzaj pośrednika pomiędzy głównym a podatkiem dochodowym⁴⁰.

Tabela 3

Parametry sytuacji gospodarczej pięciu miejscowości wchodzących w skład parafii pw. św. Katarzyny pod względem wybranych parametrów (w %) – początek lat 60. XIX w.

	Liczba mieszkańców	Liczba prywatnych domów	Liczba koni	Wyokość podatku gruntowego	Wyokość podatku klasowego	Wyokość podatku od dz. gospodarczej	Liczba zakładów
Groszowice	39,7	40,1	38,2	50,9	42,8	46,8	60
Przywory	12,7	11,6	20,6	11,5	11,4	12,8	20
Grotowice	8,9	8,5	8,2	4,2	10,6	2,1	0
Grudzice	17,5	16,4	14,1	13,1	17,2	25,5	20
Malina	21,2	23,4	18,9	20,3	18,0	12,8	0
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: obliczenia własne na podstawie F. Triest, *Topographisches Handbuch von Oberschlesien*, t. 1, Breslau 1865, s. 60-62

Narodzenia nieślubne odnotowane w księgach metrykalnych

Ruch naturalny ludności znajdował odzwierciedlenie w księgach parafialnych. Działo się tak, ponieważ pruskie prawo krajowe nakazywało zarządcom parafii rzetelne prowadzenie ksiąg metrykalnych. Do obowiązków duchownych należało prowadzenie rejestru narodzin, chrztów, ślubów i pogrzebów. Wpisu dokonywać miano natychmiast po zakończeniu czynności obrzędowych bądź też po powzięciu informacji, że konkretne zdarzenie miało miejsce. Dane winny były być wprowadzane w sposób czytelny, a data zapisana także słownie (Powszechne prawo krajowe dla państw królewsko-pruskich, tzw. landrecht pruski – dalej ALR § 481–482). Aby nie wprowadzić chaosu, czynności administracyjne należało wykonywać, biorąc pod uwagę właściwość miejscową. W przypadku chrztu – miał się

⁴⁰ W. Mathiak, *Zwischen Kopfsteuer und Einkommensteuer: die preußische Klassensteuer von 1820*, Karlsruhe 1999; R. Gehrke, *Landtag und Öffentlichkeit: provinzialständischer Parlamentarismus in Schlesien 1825-1845*, Köln 2009, s. 229-230, 315.

on odbyć albo w parafii, do której przypisani byli rodzice; w przypadku dziecka nieślubnego – tam, gdzie przypisana była matka, albo w parafii, na terenie której odbył się poród. Wszelka zmiana osoby duchownego, a przez co i inne umiejscowienie zdarzenia w dokumentach, wymagały zgody odpowiedzialnego proboszcza (ALR II, 11, § 422, 448, 450). Także nakazy wewnątrzkościelne mówiły o konieczności prowadzenia przez zarządcę parafii dokumentacji czynności sakramentalnych⁴¹. Można więc mówić o podwójnym zobligowaniu do porządnego prowadzenia ksiąg metrykalnych.

Landrecht jasno wskazywał, co można, a czego nie powinno się w księgach pisać. Przyznawał on na przykład matce dziecka nieślubnego prawo zachowania danych biologicznego ojca w tajemnicy (ARL II, 11, § 487–488). Równocześnie nakładało na duchownego obowiązek przeprowadzenia starannego wywiadu, czy owa kobieta istotnie była w stanie samodzielnie utrzymać swoje nowo narodzone dziecko. W razie jakichkolwiek wątpliwości ksiądz miał obowiązek zgłoszenia tego władzom świeckim. Gdy matka podała jakieś nazwisko, duchowny miał sprawdzić, czy dany mężczyzna wyraża zgodę na wpisanie go do ksiąg jako ojca. W dokumencie miał także zanotować sposób, w jaki owej zgody udzielono (ARL II, 11, § 489)⁴². Zgodnie bowiem z obowiązującym w Prusach prawem, jeśli mężczyzna nie chciał, i nie został pociągnięty do odpowiedzialności wyrokiem sądowym, nie było możliwości wpisania go jako ojca dziecka nieślubnego.

Jak wynika z zapisów w księgach metrykalnych z Groszowic, przez szereg lat bardzo poważnie traktowano wskazania o potwierdzenie rodzicielstwa. Tak stało się np. w przypadku urodzonej 5 listopada 1826 r. w Grudzicach Rosalii Biety Marii, której nieślubnym ojcem był z Ch. H., „łodziarz” z Berlina. Wpisując dziecko, nie podano żadnych danych co do rodziców i dopiero po czasie uzupełniono wpis⁴³.

Nieślubność, według landrehtu, wynikała z poczęcia przez parę niepowiązaną więzami małżeństwa. Dzieckiem nieślubnym można było zostać poprzez urodzenie przez kobietę formalnie będącą w stanie wolnym, czyli pannę, i, jeśli poród miał miejsce po upływie czasu przewidzianego przez prawo, od momentu zakończenia małżeństwa, także przez wdowę lub rozwódkę. Nieślubnym dzieckiem można było również zostać na podstawie orzeczenia sądowego. Wymagało to jednak od męża dowiedzenia, że nie mógł być sprawcą ciąży swojej żony (ALR, II, 2, § 12).

W latach 1819–1870 w księgach katolickiej parafii pw. św. Katarzyny w Groszowicach odnotowano 221 nieślubnych dzieci (tabela 7). Rozkład narodzin przy uwzględnieniu miejsca pochodzenia matki odpowiadał w przybliżeniu wielkościom miejscowości wchodzących w skład parafii, choć zaznaczyć należy, że był

⁴¹ Por. E.M. Ryguła, *Urodzenia pozamałżeńskie w parafii św. Mikołaja w Łące...*, s. 8.

⁴² Zasady te są znane w literaturze (por. chociażby: E.M. Ryguła, *Urodzenia pozamałżeńskie w parafii św. Mikołaja w Łące...*, s. 7nn.). Zob. też: Zweite Theil des Allgemeinen Landrecht für die Preußischen Staaten, <https://opiniojuris.de/quelle/1623> [dostęp: 11.11.2018].

⁴³ Archiwum Państwowe w Opolu, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Groszowicach, Taufbuch, 5 November 1826.

on bardzo zmienny w czasie (wykres 1, tabela 4). Wyjątek stanowiły Grotowice – nie wzięto tutaj jednak pod uwagę narodzin pozamałżeńskich odnotowanych w metrykach protestanckiej parafii w Opolu, w skład której wchodziłi ewangelicy z Grotowic – takie dane bowiem do naszych czasów się nie zachowały⁴⁴.

Tabela 4

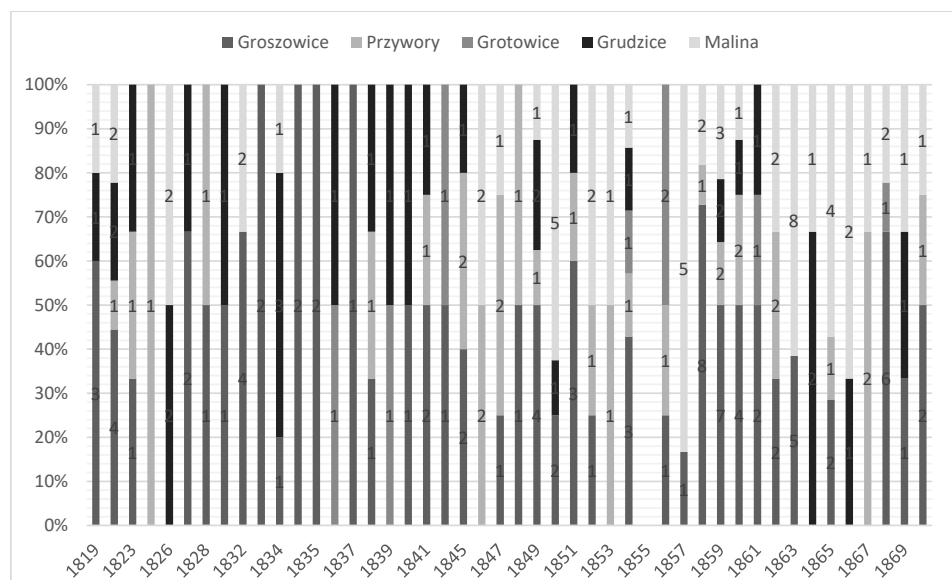
Dzieci nieślubne zrodzone przez katoliczki w miejscowościach parafii groszowickiej w latach 1819–1870

Miejscowość	Groszowice	Przywory	Grotowice	Grudzice	Malina	b.d.	Razem
%	38,8	13,4	3,6	13,4	24,1	6,7	100

Źródło: obliczenia własne na podstawie ksiąg metrykalnych. Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Groszowicach: Taufbuch 1819, 1821–1823, 1825–1828, 1831–1870; Totenbuch 1819, 1821–1823, 1825–1828, 1831–1838, 1850

Wykres 1

Dzieci nieślubne rodzące się w parafii groszowickiej w latach 1819–1870

Źródło: obliczenia własne na podstawie ksiąg metrykalnych. Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Groszowicach: Taufbuch 1819, 1821–1823, 1825–1828, 1831–1870; Totenbuch 1819, 1821–1823, 1825–1828, 1831–1838, 1850

⁴⁴ Urodzone tam dzieci wpisywane były w omawianym okresie do ksiąg metrykalnych parafii ewangelickiej w Opolu. Zachowane materiały obejmują jednak jedynie niewielki wycinek i nie są dla celów porównawczych miarodajne, Państwowe Archiwum w Opolu, Evangelische Kirche Oppeln. Kirchenbuch duplicit 1828-1838.

Opieką nad dzieckiem do ukończenia czwartego roku życia miała, na koszt ojca biologicznego, zajmować się matka. Czy potem dziecko pozostało przy niej, zależało już od woli mężczyzny. To jego bowiem landrecht zobowiązywał do utrzymania i wychowania dziecka (ALR II, 2, § 612–613)⁴⁵. W tym aspekcie prawo cywilne odbiegało od wykładni prawa kościelnego. Bardzo ogólnie stwierdzić można, że *Corpus iuris canonici* stanowił, że dziecko nieślubne ma prawo do utrzymania przez swoich rodziców, odmawiając mu równocześnie prawa dziedziczenia⁴⁶. Niektórzy kanoniści uważali, że jeśli miała miejsce zdrada małżeńska, to nie tylko ojciec, ale także i matka powinni łożyć na utrzymanie⁴⁷. Inni byli natomiast zdania, że *adulterini* nie mają prawa do alimentów, jeszcze inni uważali, że inaczej można by potraktować sytuację, gdy ojciec jest żonaty, ale matka stanu wolnego⁴⁸.

W przypadku urodzenia się nieślubnego dziecka powoływany był reprezentujący państwo pełnomocnik. Sprawował on władzę równą rodzicielskiej. Mógł na przykład zdecydować, że żadne z rodziców nie nadaje się, aby sprawować nad nieletnim pieczę (ALR II, 2, § 621–625). On, jeśli żaden mężczyzna nie przyznał się do ojcostwa, ustalał także potencjalnego biologicznego rodzica (ALR II, 2, § 644, 619–620). Wpis w księdze metrykalnej oznaczał więc zaistnienie obowiązku alimentacyjnego. Czy istotnie się z niego wywiązywano, to już inna sprawa. Jak wynika z ksiąg metrykalnych z parafii groszowickiej, pomiędzy latami 1819–1835, z jednym wyjątkiem, nie miały kobiety podstaw do tego, by ubiegać się o alimenty. Nie wiadomo, dlaczego przez 14 lat, z wyjątkiem jednego przypadku, nie odnotowano nazwiska żadnego mężczyzny. Czy powodów szukać należy w bardzo wysokiej śmiertelności dzieci? – bowiem co do 47 dzieci nieślubnych zrodzonych w latach 1819–1835, w 24 przypadkach mamy pewność, że zmarły one, nie przekroczywszy półtora roku życia (tabela 5).

⁴⁵ Zgodnie z landrechem, jeśli ojca nie stać było nałożenie na dziecko, obowiązek przechodził na dziadków, czyli jego rodziców. Dopiero po nich w następnej kolejności odpowiedzialna była matka i ewentualnie jej rodzice. Jeśli była ona posażna, a wychowywanie dziecka nie pogorszało jej sytuacji majątkowej, to mogła ona obowiązki przejąć wyłącznie na siebie. W takich wypadkach prawo wykluczało ojca z możliwości decydowania o losach dziecka (ALR II, 2, § 615–615, 619–620, 623–624, 628–631). W przypadku, gdy nie było osób, które można było zobowiązać do alimentacji, albo gdy byli oni zbyt ubodzy, by sprostać obowiązkowi, w sukurs wkraczało państwo i funkcjonujące w jego imieniu zakłady dla ubogich (ALR II, 2, § 632).

⁴⁶ Por. S. Baumgarten, *Die Entstehung des Unehelichenrechts im Bürgerlichen Gesetzbuch*, Köln: Böhlau, 2007, s. 28–29.

⁴⁷ S. Brendel, *Handbuch Des Katholischen und Protestantischen Kirchenrechts*, t. 2, Hamburg 1840, s. 1163–1164.

⁴⁸ F.B. Busch, *Theoretisch-praktische Darstellung der Rechte geschwächter Frauenspersonen gegen ihre Verführer und der unehelichen Kinder gegen ihre Erzeuger: Aus dem Gesichtspunkte des gemeinen bürgerlichen Rechts betrachtet: Nebst einem Anhang enthaltend die hierüber bestehenden Verordnungen... und... Gesetzgebungen*, Ilmenau 1828, s. 242.

Tabela 5*Dzieci nieślubne zmarłe na terenie parafii groszowickiej w latach 1819–1835*

Data narodzin	Imię dziecka	Miejsce narodzin, ewentualnie śmierci	Data śmierci	Jak długo żył/-a (wg. Totenbuch)
1819, 6 I	Agnes	Groszowice	1819, 17 I	3 tygodnie
1819, 19 IV	Catharina	Groszowice	1819, 26 IV	? dni
1819, 9 IX	Maria	Malina	1819, 26 IX	? tygodni
-	Anton	Groszowice	1821, 30 I	1,5 roku
1822, 5 III	Franziska	Groszowice	1822, 9 III	14 dni
1822, 15 IV	Albert	Malina	1822, 20 V	4 tygodnie
1822, 30 VII	Maria	Malina	1822, 31 VIII	5 tygodni
1822, 5 IX	Maria	Okol-Groszowice	1822, 1 XII	6 tygodni
-	Martin	Grudzice	1822, 5 XII	4 tygodnie
1823, prawodop. między 20 a 27 V	Stanislaus	Groszowice	-	nieochrzczony
-	Johanna	Groszowice	1827, 2 I	0,5 roku
-	Johann	Grudzice	1827, 14 III	2 tygodnie
-	Anton	Groszowice	1827, 30 IX	0,25 roku
1831, 22 VII	?	Grudzice	1831, 22 VII	-
1832, 7 V	Stanislaus	Groszowice	1832, 10 XII	0,25 roku
1832, 7 VIII	Laurentius (Lorenz)	Groszowice	1833, 26 VII	1 rok
1832, 13 X	Gregor	Malina	1833, 15 VII	0,5 roku
-	Josepha	Groszowice	1832, 11 III	11 dni
-	Ewa	Groszowice	1832, 9 III	2 lata i 2 tygodnie
1833, 9 VIII	Lorenz	Groszowice	1833, 26 VIII	4 tygodnie
1834, 5 III	Joseph	Malina	1834, 29 III	3 tygodnie
1834, 14 VII	Jakob	Groszowice	1834, 27 VIII	6 tygodni
-	Anton	Grudzice	1834, 29 V	0,5 roku
-	Caroline	Grudzice	1834, 13 VII	9,5 lat
-	Thomas	Groszowice	1835, 1 X	3 tygodnie

Źródło: Archiwum Państwowe w Opolu, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Groszowicach: Taufbuch: 1819, 1821–1823, 1825–1828, 1831–1870; Totenbuch 1819, 1821–1823, 1825–1828, 1831–1838, 1850

Dopiero od 1836 r. spotykamy się w groszowickich księgach metrykalnych z regularnie podawanymi danymi ojców. Co więcej: daje się zauważyć, że osoba wypełniająca księgę starała się ustalić stan faktyczny, a przynajmniej podać, co o danym przypadku wiedziała opinia społeczna: „ojciec nieznan, według wieści żonaty łodziarz” – zapisano pod datą 26 czerwca 1838 r. Połowa lat trzydziestych

XIX w. stanowić więc będzie w przypadku parafii groszowickiej rodzaj momentu przełomowego.

W tym czasie w księgach metrykalnych oprócz tego, że przy dzieciach nieślubnych pojawiają się personalia ojców, to znajdziemy też zapisy typu: „nieślubny ojciec [to] podobno”⁴⁹, „jako nieślubny ojciec podany”⁵⁰, „J. L. ma być ojcem”⁵¹ albo: „ojcem [jest] Sz. albo K.”⁵². W 1848 r. K. I. z Przywór jako ojca swojego nieślubnego syna Josepha podała sołtysa z Grotowic A. H. – jego dane potem zostały z księgi wykreślone⁵³. Czy człowiek ów znał swoje prawa i nie zawahał się ich zastosować, domagając się usunięcia swoich danych?

Do 1835 r. w księgach metrykalnych brak informacji o legitymizacji dzieci. Mało prawdopodobne, aby – jeśli miałyby one miejsce – nie zostały odnotowane. Gdy porównamy natomiast księgę zgonów z księgą chrztów, to zauważymy, że w latach 1819–1835 w parafii ochrzczono 37 dzieci nieślubnych. Ale w tym samym czasie na cmentarzu pochowano dziewięćdziesiąt dzieci zrodzonych ze związków pozamałżeńskich (tabela 6), o których na próżno szukać informacji w groszowickiej księdze chrztów. Możliwe jest, że ksiąg nie prowadzono, sprawdzając wcześniejsze zapisy, ale już nie to, aby je wszystkie można było „pogubić”⁵⁴.

Tabela 6

Zgony dzieci nieślubnych, umiejscowione w księgach parafii groszowickiej, niewykazywanych w księdze chrztów (1822–1835)

Rok	Płeć	Imię	Długość życia	Miejsce zgonu
1822	M	Martin	4 tygodnie	Grudzice
1827	K	Johanna	Pół roku	Groszowice
1827	M	Johann	2 tygodnie	Grudzice
1827	M	Anton	Ćwierć roku	Groszowice
1832	K	Josepha	11 dni	Groszowice
1832	K	Ewa	2 lata i 2 tygodnie	Groszowice
1834	M	Anton	Pół roku	Groszowice
1834	K	Caroline	9 lat i pół roku	Grudzice
1835	M	Thomas	3 tygodnie	Groszowice

Źródło:

Archiwum Państwowe w Opolu, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Groszowicach: Totenbuch, 30 Januar 1821; 2 Januar 1827; 14 März 1827; 30 September 1827; 5 December 1822; 11 März 1832; 9 März 1832; 29 Mai 1834; 13 Juni 1834.

⁴⁹ Archiwum Państwowe w Opolu, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Groszowicach: Taufbuch, 3 Juli 1847.

⁵⁰ Tamże, 25 April 1845.

⁵¹ Tamże, 20 April 1857.

⁵² Tamże, 11 Mai 1857.

⁵³ Tamże, 19 März 1846.

⁵⁴ To tłumaczyłoby rozbieżności w księdze chrztów i księdze zmarłych. Np.: Agnes, córka A.M.: Archiwum Państwowe w Opolu, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Groszowicach: Taufbuch: 6 Januar 1819; tamże, Totenbuch: 17 Januar 1819 – z dopiskiem, że żyła 3 tygodnie; Franziska, córka H.K.: tamże, Taufbuch: 5 März 1822, tamże, Totenbuch: 9 März 1822 – z dopiskiem, że żyła 14 dni; Lorenz, syn K.S.: tamże, Taufbuch 9 August 1833, tamże, Totenbuch: 26 August 1833 – z dopiskiem, że żył 4 tygodnie.

Z powodu lakoniczności wpisów nie możemy o matkach owych zmarłych dzieci nic konkretnego powiedzieć. Zapis „Magd”, pojawiający się przy nazwisku, mógł tak samo tyczyć się paniństwa, jak i tego, że były to służące. Czy owe matki przybyły na teren parafii już po urodzeniu dziecka? Założyliśmy przecież, że wszystkie z tych przypadków nie mogą być świadectwem niechlujnie wypełnianej księgi chrztu.

Charakter zapisów z czasów księdza Johanna Schwarza, diametralnie swoją lakonicznością od zapisków, jakie spotykamy później, a konkretnie od 1836 r. odbiega. Trudno tłumaczyć wcześniejszą absencję ojcowską zdemoralizowaniem mieszkanki parafii. Można przypuszczać, że albo wypełniający księgi metrykalne ściśle trzymał się norm landrechtu, a ojcowie nie wyrażali zgody na odnotowanie personaliów, albo matki takich danych po prostu nie podawały. Sprawdzając treści późniejszych zapisów, można przyjąć, że następni duchowni: Anton Braschke, Joseph Wodarz i Jakob Stuchly – wpisywali w księgi metrykalne to, co sami uznali za słuszne, pomijając normę, że jeśli mężczyzna nie przyzna się do ojcostwa, to nie można go w wymenić. Być może uważali, że skoro mają władze cywilne informować o personaliach posądzanych o ojcostwo, to dlaczego nie odnotować w księgach czegoś na ich temat. Możliwe też, że trzymali się kanonicznej zasady, by jak najbardziej ułatwić dziecku poczętemu przed ślubem wejście do wspólnoty pełnoprawnego potomstwa⁵⁵.

Ale może należy wziąć pod uwagę także i inny aspekt. W latach 30. XIX w. wzrastało poczucie tożsamości zbiorowej u duchowieństwa. Proces ten przebiegał równoległe do nasilającej się krytyki wobec zachodzących zmian. Od 1831 r. w gazetach ukazywały się treści wzywające do utworzenia samodzielnego, niezależnego od Rzymu Kościoła niemiecko-katolickiego⁵⁶. Niemal rok wcześniej, w 1830, papież Pius VIII ogłosił brewe *Litteris altero abhinc...* dyskredytujące pruskie prawo świeckie. Choć zaznaczyć tutaj należy, że w dedykacji nie był wymieniony biskup wrocławski⁵⁷, to w efekcie sytuacja doprowadziła do tzw. sporu o małżeństwa mieszane, który nie ominął Górnego Śląska. Potępienie zwolenników hermezejizmu i usunięcie ich z Wrocławia podcięło nurt liberalny na Śląsku⁵⁸. Ale powoli rosła także tożsamość wyznaniowa wśród katolików. W tym czasie zmienił się proboszcz w Groszowicach. Został nim kapłan pochodzący z terenu monarchii habsburskiej, gdzie katolicyzm nadal był religią państwową.

Wracając do groszowickich ksiąg metrykalnych: co stało się z resztą dzieci urodzonych w latach 1836–1849? Jeśli odliczymy te, które zmarły podczas po-

⁵⁵ Stąd też np. domniemanie ojcostwa męża dzieci urodzonych siedem miesięcy po zawarciu ślubu oraz dzieci urodzonych w 10 miesięcy po ustaniu związku małżeńskiego (S. Brendel, *Handbuch Des Katholischen...*, s. 1164). W księgach groszowickich nie określano takich dzieci jakąś szczególną nazwą.

⁵⁶ *Deutschlands Katholiken!*, „Beilage zum Niederrheinischen Kurier”, Freitag, 22 April 1831, s. 1.

⁵⁷ *Urkundliche Darstellung der Tatsachen, welche der gewaltsamen Wegführung des Hochwürdigsten Freiherrn von Droste, Erzbischofs von Cöln vorausgegangen und gefolgt sind*, Regensburg 1838, s. 38nn.

⁵⁸ M. Pater, *Katolicki ruch polityczny na Śląsku w latach 1848-1871*, Wrocław 1967, s. 25.

rodu lub wkrótce po narodzeniu, to jedynie w 13 przypadkach nic na temat ojca nie zdołano ustalić. Przy czym z lat 1836–1837 mamy 6 takich przypadków (trzy z owych matek pochodziły z Przywórw, dwie – z Groszowic, a jedna wywodziła się z Grudzie⁵⁹), ale z 1849 roku aż 7.

Od 1849 r. w groszowickich księgach pojawiają się zapisy, jakich wcześniej nie spotykamy. Mamy więc w uwagach: „zaszła w pozamałżeńską ciążę w Opolu”⁶⁰, była na służbie: w Kamieniu Śląskim⁶¹, Tarnowie Opolskim⁶², Chrząstowicach⁶³, „za Odrą”⁶⁴, w Boguszycach⁶⁵, Żlinicach⁶⁶ – świadczą one, że kobiety zaczęły wyjeżdżać do pracy poza obręb parafii. Znajdujemy także poświadczenia sytuacji, która z pewnością zachodziła już wcześniej, że matkami zostają służące zatrudnione na terenie parafii, a pochodzące z innych miejscowości⁶⁷. Być może owa dziewiątka dzieci zmarłych, o których już wspominałam, to ślad zjawiska osiedlania się na terenie parafii kobiet, które przybyły tam, będąc już w pozamałżeńskiej ciąży? Za takim scenariuszem przemawiają poświadczone przypadki przybycia do parafii kobiet w ciąży, które wcześniej były w: Chrząstowicach⁶⁸, Opolu⁶⁹, Łąkach (obecnie pow. bolesławski)⁷⁰. Czy wszystkie z powodu swojego odmiennego stanu utraciły posadę jak Maria K., co do której w metryce napisano: „odesłana z Opolu”⁷¹ – nie wiadomo. Można za to stwierdzić, że kobiety będące w pozamałżeńskiej ciąży nie traciły chyba swoich posad w parafii Groszowice⁷². Pod dach przyjmowano nawet kobiety będące tuż przed porodem⁷³. Jakie były przyczyny takiej otwartości? Czy osiedlając się na wsi, chroniły się one w ten sposób przed skutkami ustawy nakazującej kobietom w razie utraty domicyłu postarać się w przeciągu dwóch tygodni o nowe miejsce zamieszkania?

Zdarzało się, że do groszowickiej księgi chrztów wpisywano też nieślubne dzieci urodzone w opolskim instytucie położniczym. Jak stało się np. z synem służącej z gospody w Choruli, która miała pochodzić z Kadłubca koło Strzelec Opolskich⁷⁴. Czy to świadectwo dawnej granicy parafii groszowickiej?

⁵⁹ Archiwum Państwowe w Opolu, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Groszowicach: Taufbuch, 28 December 1839; tamże, 3 Juli 1845; tamże, 31 December 1845; tamże, 11 August 1847; tamże, 13 März 1848; tamże, 12 September 1848.

⁶⁰ Tamże, Taufbuch, 22 April 1849; tamże, 28 Februar 1861; tamże, 19 Juni 1861; tamże, 2 April 1862.

⁶¹ Tamże, 27 April 1849.

⁶² Tamże, 23 Juli 1857.

⁶³ Tamże, 12 August 1857.

⁶⁴ Tamże, 8 März 1859.

⁶⁵ Tamże, 26 Mai 1859.

⁶⁶ Tamże, 1 Februar 1863.

⁶⁷ Tamże, 8 April 1860.

⁶⁸ Tamże, 1 Februar 1850.

⁶⁹ 14 April 1850; 10 Juli 1856.

⁷⁰ Jej rodzina mieszkała w Górkach (obecnie gmina Prószków) – tamże, Taufbuch, 24 August 1858.

⁷¹ Tamże, 9 November 1858.

⁷² Por. tamże, 10 August 1856.

⁷³ Tamże, 12 Januar 1856.

⁷⁴ Tamże, 9 Februar 1859.

Wzrost liczby przypadków pozamażeńskich narodzin nie wygaszał strachu. W 1850 r. córka kolonistów z Grudziec utopiła swoje dopiero co urodzone niemowlę⁷⁵. A jeden z przypadków martwych narodzin z 1859 r. wzbudził na tyle wątpliwości, że swój finał znalazł przed sądem⁷⁶. Zdarzały się także przypadki porzucenia dziecka⁷⁷.

Dopiero jednak, począwszy od 1864 r., możliwe jest do uchwycenia w księgach metrykalnych stosowanie nowych praktyk stygmatyzacji nieślubnych narodzeń. Ograniczono więc możliwość wyboru imion. Dziewczynki to: Ewy, Maryny, Marianny albo Marie Magdaleny, chłopcom nadawano zaś imię Adam.

Ksiądz Wodarz jeszcze dosyć ostrożnie notował: „nieślubne, z żonatym robotnikiem rolnym J. K.”⁷⁸, ale już kolejny proboszcz groszowicki, ks. Jakub Stuchly (1832–1890), przy dziecku ochrzczonym imieniem Maryna pisał wprost: „zdrada małżeńska z F. W.”⁷⁹. Akurat ta wzmianka nie dziwi z punktu widzenia duchownego, wiązała się ona z poważnymi konsekwencjami – zgodnie bowiem z zasadą, do której stosował się Kościół katolicki, takie dziecko nie mogło być przez ojca uznane⁸⁰. W księdze chrztów odnotowywano także, która to już nieślubna ciąża⁸¹. Piszący, wyraźnie zgorszony, dawał wyraz swojej opinii: „chrzest z wody bliźniaka, wielokrotnie już będącej w pozamałżeńskiej ciąży J. K.”⁸². Kiedy owa J. K. dwa lata później powiła kolejne nieślubne dziecko, znieścaczony dopisał: „powtórnie zapłodniona”⁸³. Duszpasterz miał powody do zmartwień. W tym czasie w parafii były już przypadki nieślubności występującej co najmniej przez trzy kolejne generacje, kiedy to córka, matka i babka wychowane były bez ojca⁸⁴.

Nie zaobserwowano natomiast, aby w księgach metrykalnych potwierdzenie znalazła teza o większej liczbie dzieci pochodzących ze związków mieszanych. Całkowitą pewność mamy jedynie w jednym przypadku, gdzie wprost zapisano, że matka była protestantką⁸⁵. W kolejnym z dużym prawdopodobieństwem także możemy stwierdzić, że ojciec był wyznania ewangelickiego. Był to bowiem syn kolonistów z Grotowic⁸⁶. Jest to więc mniej niż 1% wszystkich przypadków

⁷⁵ Archiwum Państwowe w Opolu, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Groszowicach: Totenbuch, 5 Juli 1850.

⁷⁶ Tamże, 18 Juni 1859.

⁷⁷ Archiwum Państwowe w Opolu, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Groszowicach: Taufbuch, 12 Januar 1856.

⁷⁸ Tamże, 11 November 1865.

⁷⁹ Tamże, 14 März 1870.

⁸⁰ S. Brendel, *Handbuch Des Katholischen...*, s. 1165. Inne przypadki, w których niemożliwa była legitymizacja, to: od czasów soboru trydenckiego – zrodzenie w konkubinacie (*illegitim* albo *spurii*), *in cestuosi* – owoce incestu i *sacrilegi* – dzieci duchownego i zakonnicy.

⁸¹ Archiwum Państwowe w Opolu, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Groszowicach: Taufbuch, 14 September 1867.

⁸² Tamże, 13 October 1868.

⁸³ Tamże, 27 September 1870.

⁸⁴ Tamże, 27 August 1863; tamże, 19 Juni 1861; tamże, 16 December 1852; tamże, 20 April 1825.

⁸⁵ Tamże, 1 August 1856.

⁸⁶ Tamże, 17 Januar 1854.

nieślubności z parafii – przy około 7% w owym czasie, które stanowili ewangelicy – absolutna mniejszość, na granicy błędu statystycznego. Jeśli jednak weźmiemy pod uwagę, że w tym czasie w Grotowicach było tylko jedno małżeństwo mieszane wyznaniowo: katoliczki z protestantem, to musimy stwierdzić, że Düsing miał jednak rację.

Utworzenie związku prawnego z ojcem

W 1836 roku po raz pierwszy w groszowickich księgach metrykalnych pojawiła się wzmianka o legitymizacji dziecka: „nieślubny ojciec, U. K. z Maliny ożenił się z matką”⁸⁷. Za księdza Blaschke typowe były tego typu wpisy – mam tutaj na myśli, że po prostu zapisywano wówczas, że po narodzinach dziecka miał miejsce ślub⁸⁸. W 1851 r. po raz pierwszy użyto terminu *per subsexuensus matrimonium legitimiert*⁸⁹. W latach 1836–1849 urodziło się 45 dzieci nieślubnych (tabela 7), ale zaledwie sześcioro zalegitymizowano post factum właśnie w ten sposób, że sprawca ciąży ożenił się z matką⁹⁰. Dwoje dzieci – oboje urodzone w Grudnicach – adoptowano. W jednym przypadku wiemy, że dokonał tego ojciec biologiczny⁹¹.

Zgodnie z landrechtem ojciec dziecka nieślubnego nie był jego krewnym, zaś dziecko nie wchodziło w rodzinę ani swojego ojca, ani swojej matki, a możliwość prawnego utworzenia więzów rodzinnych tworzyły jedynie legitymizacja i adopcja. Podstawowy problem dziecka nieślubnego wynikał właśnie z pozycji biologicznego rodzica. W świetle prawa ojciec nie był krewnym swojego dziecka. W przypadku pokrewieństwa dziecka nieślubnego można było mówić o tzw. pokrewieństwie z krwi. W naturalny sposób można je było wywieść od matki. Dlatego też dziecko dziedziczyło po niej⁹², ale już nie po jej rodzicach ani żadnych innych krewnych z jej strony, gdyż z punktu widzenia prawa nie wchodziło ono do jej rodziny (ALR II,2, § 639, 660–661)⁹³.

Sytuacja prawna dziecka zmieniała się jednak diametralnie wraz z momentem związania się nieślubnych rodziców węzłem małżeńskim. Zgodnie z normą wynikającą z landrehtu dziecko takie nabierało, o ile prawo w danym przypadku nie stanowiło inaczej, takie same prawa jak dzieci małżeńskie (ALR II, 2, § 596).

⁸⁷ Tamże, 8 August 1836.

⁸⁸ Por. tamże, 15 Juli 1841; tamże, 1 Juli 1844; tamże, 6 April 1847.

⁸⁹ Dotyczyło to narodzin z 19 II 1849 r., legitymizacja natomiast nastąpiła 16 XI 1851 r. Archiwum Państwowe w Opolu, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Groszowicach: Taufbuch, 19 Februar 1849.

⁹⁰ Tamże, 8 August 1836; tamże, 3 August 1841; tamże, 1 Juli 1844; tamże, 1 März 1847; tamże, 6 April 1847; tamże, 19 Februar 1849.

⁹¹ Tamże, 18 Februar 1839 – adopcja przez biologicznego ojca; tamże, 7 August 1836 – adopcja nastąpiła, kiedy dziecko miało już 11 lat. Ojcem został leśniczy, niejaki Ferdynand Bietz.

⁹² Szerzej zob. W. Neubauer, *Das in Deutschland geltende erbrecht mit Ausschluss des Erbrechtes der Ehegatten: das Rechtsverhältnis der unehelichen Kinder*, [Berlin] 1890.

⁹³ A. Stölzel, *Das Recht der väterlichen Gewalt in Preußen*, Berlin 1874, s. 11.

Norma ta nie musiała być oczywista, skoro w 1869 r. minister kultu musiał o tej zasadzie przypominać wrocławskim władzom kościelnym⁹⁴.

Zalegalizować dziecko można było także na drodze orzeczenia sądowego. Kiedy nieślubnej matce na drodze sądowej zostały przyznane takie same prawa, jakby istotnie była żoną sprawcy ciąży, dziecko lub dzieci pochodzące z tego związku traktowane były jak pochodzące ze zgodzie z prawem zawartego związku małżeńskiego. Warunkiem było, w przypadku odmowy przez owego mężczyznę zawarcia związku małżeńskiego, wystąpienie przez kobietę w czasie przewidzianym przez prawo ze skargą na dopełnienie małżeństwa (ALR II, 2, § 592–594).

Ojciec mógł także uznać dziecko, składając oświadczenie woli w sądzie. Ślub rodziców w tym przypadku nie był konieczny (ALR II, 2, § 597). Kolejny sposób uznania stanowiła urzędowa deklaracja. Biologiczny ojciec, niebędący mężem matki swojego dziecka, miał prawo zwrócić się do ministerstwa sprawiedliwości lub władcy z odpowiednim wnioskiem⁹⁵. Po takiej legitymizacji dzieci otrzymywały należną im pozycję, także tytuł szlachecki, obowiązki i przywileje takie, jakie miałyby, pochodząc ze związku małżeńskiego (ALR II, 2, § 601, 602, 609). Pomimo jednak faktu, że pomiędzy dziećmi zrodzonymi z jednego ojca tak małżeńskimi, jak i zalegitymizowanymi, powstawały relacje, jak gdyby wszyscy pochodzili ze zgodzie z prawem zawartego małżeństwa, to nieślubnie poczęty potomek bez specjalnej umowy nie mógł wejść w rodzinę swojego ojca (ALR II, 2, § 601–607). Zaznaczyć także należy, że nabycie praw następowało z momentem zamążpójścia matki lub w razie gdy zmiana statusu dziecka odbywała się na drodze sądowej, momentem złożenia oświadczenia (ALR II, 2, § 598), a w przypadku gdy matka dochodziła swoich praw wobec sprawcy ciąży przed sądem – momentem złożenia pozwu (ALR II, 2, § 599). Gdyby w tym czasie owo dziecko już nie żyło, ale pozostawiło po sobie zstępnych, nabierali oni pełne prawa i obowiązki w stosunku do swojego dziadka, pradziadka itd. (ALR II, 2, § 600).

Podsumowując, stworzone możliwości legitymizacji dzieci miały pomóc im w uzyskaniu praw częściowo korespondujących z tymi, jakie posiadało potomstwo zrodzone w małżeństwie. W przypadku niższych warstw społecznych prawa te istotnie się pokrywały, a różnice, dotyczące się wyższych sfer społecznych, wynikały z chęci niedopuszczenia do zbytniego i niekontrolowanego rozrastania się liczby szlachty.

W zakresie legitymizacji prawo kanoniczne różniło się od landrechtu pruskiego⁹⁶, uznając za jedyną drogę ślub rodziców – mówiono wówczas o *legitimatío per subsequens matrimonium*. Kościół katolicki odmawiał prawa do legitymizacji dzieciom pochodzącym ze zdrady małżeńskiej⁹⁷. Także w przypadku prawa kościelnego legitymizacja nie oznaczała zrównania w prawach z dziećmi faktycznie

⁹⁴ Por. K. Hartelt, *Ferdinand Piontek (1878-1936)...*, s. 10.

⁹⁵ A. Stölzel, *Das Recht der väterlichen Gewalt...*, s. 11.

⁹⁶ Tamże, s. 9-10.

⁹⁷ P. Hinschius, *System des katholischen Kirchenrechtes mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*, t. 1, Berlin 1869, s. 838nn.

zrodzonymi w małżeństwie, ale dotyczyło to wszystkich warstw społecznych. Miały one bowiem ograniczone możliwości ubiegania się o stanowiska i funkcje w Kościele katolickim⁹⁸. Instytucja dyspensy pokonywała te przeszkody.

Inną metodą ustanawiania związku prawnego była adopcja. Prawo narzucało szereg warunków, koniecznych do spełnienia. Adopcji można było dokonać wyłącznie na zasadzie umowy pisemnej, którą przedkładano do sprawdzenia sądowi wyższemu prowincji (ALR II, 2, § 666–667). Adoptować mogła osoba, która ukończyła 50 rok życia, ale jeśli chciałaby jej dokonać kobieta – potrzebna była zgoda jej męża. Osoba, która nie miała odpowiedniego wieku, mogła także dokonać adopcji, ale tylko otrzymawszy specjalne zezwolenie władz. Aby je uzyskać, musiała wykazać, że nie jest w stanie posiadać własnych dzieci (ALR II, 2, § 669, 674, 675). Adopcja nie była dopuszczalna w przypadku, gdyby żyli jeszcze zstępni potencjalnego rodzica adopcyjnego (ALR II, 2, § 671), a adoptowany musiał być młodszy (ALR II, 2, § 677). W przypadku gdyby była to osoba już pełnoletnia, musiała ona na ten akt wyrazić zgodę, tak samo jak jej ojciec – o ile byłby jeszcze przy życiu (ALR II, 2, § 678, 679, 680). W przypadku ustalonej opieki prawnej zgody udzielał pełnomocnik (ALR II, 2, § 680). Na drodze adopcji dziecko nabywało niemal takie same prawa, jak gdyby pochodziło z pełnoprawnego związku małżeńskiego. Ograniczenia – pomijamy tutaj sprawę, na ile powstanie związku prawnego wykluczało małżeństwa w obrębie krewnych i powinowatych – wynikały jedynie z zasady niedopuszczania, aby liczba szlachty zbytnio się powiększała (ALR II, 2, § 681–713). A co z religią takiego dziecka? Czy ustanowienie więzów prawnych miało wpływ na konfesję potomka, jeśli matka była innego wyznania niż ojciec? Dzieci małżeńskie w omawianym okresie w Prusach wychowywano w religii ojca⁹⁹. Landrecht „każdemu obywatelowi państwa, który jest w stanie rozpoznać prawa, sam dla siebie osądzać, dawał wolną rękę w wyborze grupy religijnej” (ALR II, 11, § 40 i 2, § 74). Zgodnie z obowiązującymi od 1781 r. przepisami, a chodzi tutaj o decyzję Gesetzkommision, dzieci nieślubne miały przyjmować religię matki. W 1823 r. uściślono rozporządzeniem ministerialnym, że sytuacja taka dotyczy jedynie przypadku, gdy rodzice są wyznania chrześcijańskiego, a odmiennie wygląda w przypadku, gdy matka nie jest chrześcijanką, a ojciec wierzy w Chrystusa¹⁰⁰. W 1834 rozporządzeniem gabinetowym znowelizowano ten zapis i wyłączenie dotyczyło sytuacji, o ile jedna ze stron przynależała do wyznania chrześcijańskiego¹⁰¹. Przyznanie się do ojcostwa nie wywierało żadnego wpływu na wyznanie dziecka. Nawet jeśli ojciec decydował się, że po ukończeniu czwartego roku życia syn czy cór-

⁹⁸ Por. tamże, s. 342; A.L. Richter, R.W. Dove, *Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts: mit besonderer Rücksicht auf deutsche Zustände*, Lipszig 1867, s. 493, 549.

⁹⁹ Precyzowała to deklaracja z 21 XI 1803 r. A. Heckert, *Handbuch der kirchlichen Gesetzgebung Preußen für Geistliche, Kirchenpatronete, Verwaltungsbeamte und Juristen*, t. 1, Berlin 1846, s. 13.

¹⁰⁰ H.F. Jacobson, *Ueber die gemischten Ehen in Deutschland und besonders in Preußen: nebst einem Anhang*, Lipszig 1838, s. 9.

¹⁰¹ A. Heckert, *Handbuch der kirchlichen Gesetzgebung Preußen...*, s. 13.

ka ma być przy nim, to za wychowanie religijne nadal odpowiadała matka. Ale sytuacja ulegała zmianie po legitymizacji. Wówczas dziecko miało mieć takie samo wyznanie jak uznający go rodzic. Ta zasada nie obowiązywała przy adopcji. W Niemczech wyżej stawiano bowiem związki krwi nad związkami prawnymi, a co za tym idzie, adoptowany nadal pozostawał w wyznaniu swojego prawdziwego rodzica. Wszelkie umowy i czynności niezgodne z tym prawem były traktowane jako nieważne¹⁰². Tak więc chrzest katolicki, udzielony Augustynie, ślubnej córce protestantki z Grotowic w 1856 r.¹⁰³, której ojciec publicznie przyznał się do ojcostwa, miał wymiar wyłącznie duchowy, ale nie prawny.

Generalnie legitymizacji sprzyjało osadzenie się zarówno kobiety, jak i jej rodziny w miejscowości. Nie oznacza to jednak, że zawsze służba w obcej miejscowości i pójście za porywem serca oznaczało samotne macierzyństwo. Do rzadkości należy jednak przypadek matki, która pracując w Dembiu, związała się chłopakiem z Dębskiej Kuźni i dwa miesiące po urodzeniu córki wyszła za niego za mąż¹⁰⁴.

Księgi metrykalne z parafii groszowickiej do 1840 r. wykazują tylko jedną legitymizację. W tym samym czasie zapisano 56 chrztów dzieci nieślubnych. W latach 1841–1850 z 41 ochrzczonych dzieci zalegitymizowanych zostało 5 (co stanowiło 12%), natomiast w kolejnej dekadzie – latach 1851–1860, niemal 20% dzieci zyskiwało podobny status, jak gdyby urodziło się w związku małżeńskim. W latach 1861–1870 z 58 ochrzczonych chłopców i dziewczynek zalegitymizowano prawie 14%.

Ponieważ nie zawsze podawano czas legitymizacji, trudno mówić o jakichś prawidłowościach. Z reguły miała ona jednak miejsce w stosunkowo krótkim okresie po rozwiązaniu. Zazwyczaj pomiędzy narodzinami a legitymizacją upływało od kilku miesięcy do trzech lat. Można jedynie spekulować, czy różnica wyznania była powodem, że Johann, urodzony 17 stycznia 1854 r., nieślubny syn pochodzącego z rodziny kolonistów z Grotowic G. V., dopiero w 1874 r. określony został jako zalegitymizowany na drodze małżeństwa rodziców¹⁰⁵. W międzyczasie jego ojciec był świadkiem chrztów katolickich¹⁰⁶.

¹⁰² A.L. Richter, R.W. Dove, *Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts...*, s. 675nn.

¹⁰³ Archiwum Państwowe w Opolu, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Groszowicach: Taufbuch, 1 August 1856 r.

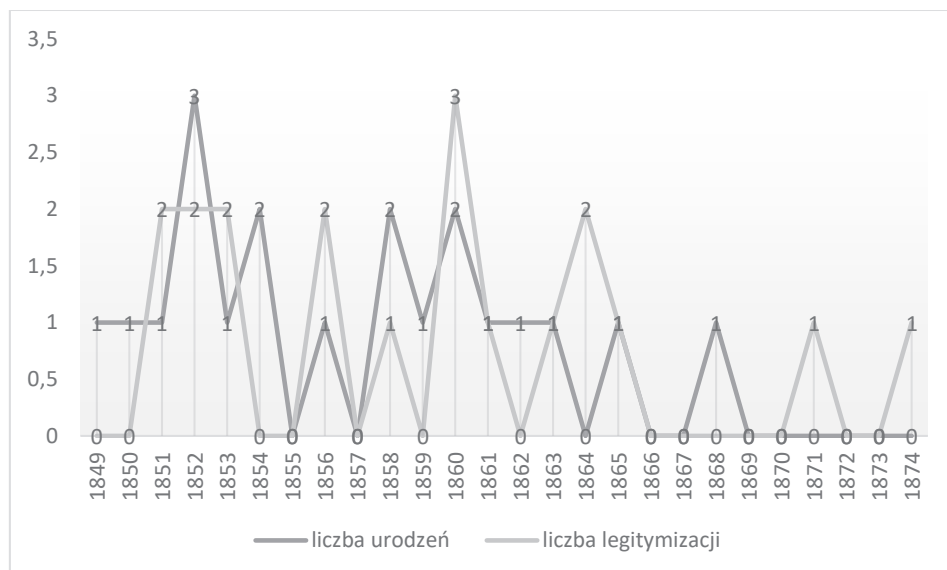
¹⁰⁴ Tamże, 24 April 1853.

¹⁰⁵ Tamże, 17 Januar 1854.

¹⁰⁶ Tamże, 10 August 1856. Nie była to sytuacja wyjątkowa, ale norma przy chrztach w Grotowicach, zwłaszcza w sytuacji, kiedy rodzice byli różnego wyznania – zob. tamże, 1 August 1856.

Wykres 2.

Urodzenie, a następnie legitymizacja dzieci pochodzących z parafii groszowickiej (1849–1871).

Źródło: obliczenia własne na podstawie ksiąg metrykalnych. Archiwum Państwowe w Opolu, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Groszowicach: Taufbuch 1819, 1821–1823, 1825–1828, 1831–1870; Totenbuch 1819, 1821–1823, 1825–1828, 1831–1838, 1850

Od 1863 r. wyraźnie spadła liczba legitymizowanych dzieci. Podsumowując: stwierdzić można, że spośród wszystkich ochrzczonych w parafii pomiędzy 1819 a 1870 r., co do których mamy dane, uznanych zostało niespełna 13% (tabela 7; wykres 2).

Tabela 7

Legitymizacja dzieci nieślubnych na tle narodzin pozamałżeńskich w parafii Groszowice z lat 1819–1870*

Rok	Liczba dzieci nieślubnych	Z nich zostało:
1819	6 (1)	0
1820	-	-
1821	-	-
1822	9 (1)	-
1823	3 (1)	0
1825	1	0
1826	5	0

1827	3 (3)	0
1828	2	0
1830	1 (1)	-
1831	2	0
1832	6 (1)	0
1833	2 (1)	0
1834	5	0
1835	2 (1)	0
1835	2	0
1836	4	1 adopcja, 1 uznanie przez ślub rodziców
1837	2	0
1838	3	0
1839	2	1 adopcja
1840	2	0
1841	4	1 uznanie przez ślub rodziców
1844	3	1 uznanie przez ślub rodziców
1845	7	0
1846	4	0
1847	4	1 uznanie przez ślub rodziców
1848	2	0
1849	8	1 uznanie przez ślub rodziców
1850	9	1 uznanie przez ślub rodziców
1851	5	2 uznania przez ślub rodziców
1852	5	3 uznania przez ślub rodziców
1853	2	1 uznanie przez ślub rodziców
1854	7	2 uznania przez ślub rodziców
1855	1	0
1856	6	2 uznanie przez ślub rodziców; 1 uznanie przez oświadczenie woli
1857	6	0
1858	12	1 oświadczenie woli o adopcji podczas ślubu z matką, 1 uznanie przez ślub rodziców
1859	14	1 uznanie przez ślub rodziców
1860	8	2 uznania przez ślub rodziców
1861	4	2 uznania przez ślub rodziców
1862	6	1 uznanie przez ślub rodziców
1863	14	1 uznanie przez ślub rodziców
1864	3	0

1865	7	1 uznanie przez ślub rodziców
1866	3	0
1867	3	0
1868	9	1 uznanie przez ślub rodziców
1869	3	0
1870	1	0

* Do liczby narodzin dzieci nieślubnych dodano liczbę dzieci ochrzczonych w innych parafiach, a zmarłych na terenie parafii Groszowice (tę wykazano w nawiasie).

Źródło: obliczenia własne na podstawie ksiąg metrykalnych. Archiwum Państwowe w Opolu, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Groszowicach: Taufen 1819, 1821–1823, 1825–1828, 1831–1870; Totenbuch 1819, 1821–1823, 1825–1828, 1831–1838, 1850

Jeszcze rzadsze były adopcje. Z terenu parafii groszowickiej mamy tylko dwa takie udokumentowane przypadki. Ks. Braschke zapisał: „nieślubny ojciec, leśniczy F. B., adoptował dziecko” i dopisał datę 1848¹⁰⁷. W tym czasie chłopiec miał już niespełna 12 lat. Na pewno ów leśniczy nie miał wówczas innych dzieci. Nie wiadomo natomiast, kiedy nieślubny ojciec adoptował urodzoną 18 lutego 1839 r. Marię Carolinę¹⁰⁸. Oba przypadki dotyczyły jednak dzieci pochodzących z Grotowic. Czy ojcowie byli wyznania ewangelickiego? – nie wiemy. Nie ulega za to wątpliwości, że w sytuacji, gdy rodzice nie zawarli związku małżeńskiego, adopcja była dla dziecka o wiele korzystniejsza niż uznanie.

Podsumowanie

Parafia groszowicka do końca lat 60. XIX w. miała zdecydowanie wiejski charakter. Ludność w ponad 90% stanowili katolicy, ale nieco szybciej od niej liczebność wzrastała mniejszości protestanckiej. Ewangelicy zamieszkiwali przede wszystkim Grotowice. Pozostałe miejscowości parafii to oprócz Groszowic: Grudzice, Malina i Przywory. Sytuacja materialna znacznej części mieszkańców parafii była, ostrożnie oceniając – nie najlepsza. Mało było wielkich gospodarstw kmiecych. Ponadto zajmowały one najlepsze gleby. Tylko powoli podnosiła się stopa życiowa i to nierównomiernie we wszystkich wsiach.

W latach 1819–1870 w księgach parafialnych odnotowano 214 narodzin dzieci nieślubnych (dwa były spoza Żlinc i zostały w artykule pominięte). Wszystko było to potomstwo kobiet samotnych: panien i wdów. A i jedno dziecko nie było owocem zdrady popełnionej przez mężatkę, choć zdarzało się, rzadko, że mężowie mieli nieślubne dzieci.

Za wyjątkiem Grotowic suma rozkładu narodzin odpowiadała procentowemu rozkładowi liczby mieszkańców poszczególnych wsi w ogólnej liczbie ludności zamieszkującej parafię. Powiązано to z pewną otwartością lokalnej społeczności

¹⁰⁷ Tamże, 7 August 1836.

¹⁰⁸ Tamże, 18 Februar 1839.

na nieślubne poczęcia. Wyjątek stanowiły chyba protestanckie Grotowice, gdzie mamy też jedyny przypadek udowodnionego dzieciobójstwa. Za otwartością przemawiałyby także przyjazdy pochodzących spoza parafii ciężarnych kobiet i matek z nieślubnymi dziećmi. W księgach metrykalnych zauważono także ślady odwrotnej migracji. Od 1847 r. mamy potwierdzone wyjazdy pracownicze kobiet z terenu parafii. Były to migracje na niewielką odległość, głównie do miejscowości o podobnym, wiejskim, charakterze, bądź też do pobliskiego Opola. Nie wyklucza to oczywiście migracji do odległych punktów, ale do 1870 r. nie znaleźliśmy na to potwierdzenia.

Od lat 30. XIX w. odzwierciedlenie w księgach metrykalnych znajduje etyka głoszona przez duchownych katolickich. Księgi bardziej oddają normy prawa kanonicznego niż landrehtu pruskiego. Mamy wrażenie, jakby dokumentacja stała się kolejną formą kontroli społecznej, która z czasem intensywniej. Znajdziemy tam szeroki zakres informacji: wzmianki o rzekomych ojcach, dane o prowadzeniu się matek i o odebraniu rodzicielskiego uprawnienia do nadania imienia swojemu dziecku. System okazał się skuteczny, bo wzrosła liczba dzieci zalegitymizowanych, ale nawet w najbardziej korzystnym okresie (1851–1860) dotyczyło to zaledwie co piątego dziecka. Pod tym względem sytuacja katolików w Grotowicach wyglądała zgoła inaczej. Z siedmiorga dzieci, które z tej miejscowości zostały ochrzczone, w badanym okresie pięcioro miało zabezpieczenie albo przez adopcję, legitymizację lub po prostu dlatego, że ojciec poczuł się do odpowiedzialności za swoje dziecko. Z Grotowic pochodzi także informacja o jedynej legitymizacji dziecka pary mieszanej wyznaniowo. Dokonała się ona jednak aż 20 lat po narodzinach i nastąpiła na drodze zawarcia przez rodziców małżeństwa – prawdopodobnie chodziło o małżeństwo cywilne. Zaskoczenie budzi fakt, że wszystkie adopcje wiążą się z Grotowicami. Wydawało się, przed rozpoczęciem badań, że bardziej korzystna dla rodzica będzie legitymizacja i że ona będzie miała częściej miejsce na terenach mieszanych wyznaniowo. Mniejszość wyznaniowa, chcąc przetrwać, musi dbać o swoją tożsamość zbiorową, stąd większe przywiązanie do pewnych wartości i radykalniejsze ich respektowanie¹⁰⁹. Sposób oceny postępowania pozostawał jednak ten sam, niezależnie czy dotyczyła ona członka wspólnoty, czy kogoś innego – dlatego sytuacja katolickich matek w Grotowicach inaczej wypada niż w pozostałych miejscowościach parafii.

Przy okazji badań zauważone zostało zjawisko wielogeneracyjnej nieślubności. Cezary Kukło podejrzewał, że nieślubne poczęcia mogły być normą w pewnych kręgach, zanim jeszcze zjawisko to zaczęło się nasilać¹¹⁰. Jego rozwój z pewnością warto śledzić w przyszłych badaniach.

¹⁰⁹ O dużej religijności ewangelików na Górnym Śląsku pisał już Krzysztof Gładkowski, zob. tenże, *Kanzell/ambona. Protestantka wspólnota lokalna na Górnym Śląsku*, Olsztyn 2008.

¹¹⁰ C. Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009, s. 348-350.

Bibliografia:

- Allgemeine Uebersicht des Bisthums Breslau, in seinen Geist- und Weltlichen Behörden im Jahr 1802*, [Breslau] [1802].
- Archiwum Państwowe w Opolu, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Groszowicach. Taufbuch.
- Archiwum Państwowe w Opolu, Sąd Obwodowy w Leśnicy, Testamenty/Amtsgericht Lechnitz, Testamente: Braschke Anton, Pfarrer, gerichtliche Aufbewahrung des Testaments; 1860-1914.
- Baumgarten S., *Die Entstehung des Unehelichenrechts im Bürgerlichen Gesetzbuch*, Köln 2007.
- Bąbel A., *Jawne paragrafy i ukryte obyczaje. O niektórych zapomnianych realiach w polskiej powieści dziewiętnastowiecznej*, „Napis” 17 (2011), s. 197-210.
- Braschke*, „Amts-Blatt der königlichen Regierung zu Oppeln pro 1846” 31,48.
- Brendel S., *Handbuch Des Katholischen und Protestantischen Kirchenrechts*, Bd. 2, Hamburg 1840.
- Busch F.B., *Theoretisch-praktische Darstellung der Rechte geschwächter Frauenspersonen gegen ihre Verführer und der unehelichen Kinder gegen ihre Erzeuger: Aus dem Gesichtspunkte des gemeinen bürgerlichen Rechts betrachtet: Nebst einem Anhang enthaltend die hierüber bestehenden Verordnungen... und... Gesetzgebungen*, Ilmenau 1828, s. 242.
- Carl Wenzel Durich, „Schlesische Provinzialblätter” 7,4 (1788).
- Catalogus cleri almae Dioecesis Wratislaviensis sub dictione Serenissimi et Borussiae Regis*, Wratislaviae 1828.
- Catalogus cleri almae dioecesis Wratislaviensis, complectens ecclesiam cathedralem et ecclesias collegiatas in Silesia, ac in curia animarum existentes presbyteros quibus additi abbates et abbatissae et alli superiores regulares coenobiorum et monasteriorum utriusque sexus*, Wratislaviae 1799.
- Chronik, „Schlesische Provinzial-Blätter” Bd 98 (1833).
- Deutschlands Katholiken!*, „Beilage zum Niederrheinischen Kurier”, Freitag, 22 April 1831, s. [1].
- Dienstveränderungen*, „Schlesische Provinzialblätter” 61,1 (1815).
- Düsing C., *Das Geschlechtsverhältnis der Geburten in Preußen*, Jena 1890.
- Fischer C.F.E., *Geographisch-statistisches Handbuch über Schlesien und die Grafschaft Glatz*, Vol. 2, Breslau 1818.
- Gehrke R., *Landtag und Öffentlichkeit: provinzialständischer Parlamentarismus in Schlesien 1825-1845*, Köln 2009.
- Geisler F.W.D. v., *Über Ehesachen und insbesondere Ehescheidungen... uneheliche Vaterschaft, Stuprum und Bordelle: Ein Beitrag zur Revision des Preuß. Allg. Landrechts*, Minden 1835.
- Gieysztorowa I., *Les enfants illégitimes dans une paroisse de Pologne aux dix-septième et dix-huitième siècles*, w: *Marriage and Remarriage in Populations of the Past*, red. J. Dupâquier, London 1981, s. 429-436.
- Glensk U., *Historia słabych. Reportaże i życie w dwudziestoleciu (1918-1939)*, Kraków 2014.

- Gładkowski K., *Kanzel/ambona. Protestancka wspólnota lokalna na Górnym Śląsku*, Olsztyn 2008.
- Harms-Ziegler B., *Illegitimität und Ehe: Illegitimität als Reflex des Ehediskurses in Preußen im 18. und 19. Jahrhundert*, Berlin 1991.
- Hartelt K., *Ferdinand Piontek (1878-1936). Leben und Wirken eines schlesischen Priesters und Bischofs*, Köln 2008.
- Heckert A., *Handbuch der kirchlichen Gesetzgebung Preußen für Geistliche, Kirchenpatronate, Verwaltungsbeamte und Juristen*, Bd 1, Berlin 1846.
- Hinschius P., *System des katholischen Kirchenrechtes mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*, Bd 1, Berlin 1869.
- Jacobson H.J., *Ueber die gemischten Ehen in Deutschland und besonders in Preußen: nebst einem Anhang*, Leipzig 1838.
- Janeček A., *Listy dobrego urodzenia i dobrej sławy w procedurze nadawania prawa miejskiego Lwowa w XV wieku*, „Klio. Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym” 23,4 (2012), s. 89-116.
- Kapuścińska-Kmieciak N., *Spór o ustalenie nieślubności córek Witolda Potockiego i Marii z Florkiewiczów w świetle prawa cywilnego obowiązującego w zaborze austriackim*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku” 12 (2013), s. 13-25.
- Katalog duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego na podstawie ksiąg święceń biskupów wrocławskich. 1650–1810/12. Catalogus cleri saecularis regularisque in libris ordinationum episcoporum. Wratislaviensium occurrentis. 1650–1810/12*, oprac. S. Jujeczka, H. Gerlic, W. Königshaus, Wrocław 2014.
- Kemkes-Grotenthaler A., „*Hie töfft man kind und der tod wirt gefattet*”. *Die Übersterblichkeit der unehelich geborener Kinder*, w: *Kinderwelten: Anthropologie-Geschichte-Kulturvergleich*, wyd. K.W. Alt, A. Kemkes-Grottenhalter, Wien 2002, s. 246-261.
- Kloch B., *Najstarsze parafie Górnego Śląska. Średniowieczna organizacja parafialna Górnego Śląska w diecezji wrocławskiej*, Racibórz 2008.
- Kukło C., *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009.
- Kukło C., *Dzieci nieślubne i podrzutki w warszawskiej parafii św. Krzyża w XVIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 35,2 (1987), s. 305-315.
- Kukło C., *Ocena wartości źródłowej rejestrów metrykalnych parafii św. Krzyża w Warszawie w XVIII wieku*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 18 (1990), s. 205-227.
- Marcysiak M., *Urodzenia nieślubne w wybranych powiatach północnego Mazowsza w okresie II Rzeczypospolitej na podstawie aktów urodzenia urzędów stanu cywilnego*, „Medycyna Nowożytna. Studia nad historią medycyny” 14,1/2 (2007), s. 137-166.
- Markgraf H., *Die Rechnung über den Peterspfennig im Archidiakonats Oppeln. 1447*, Breslau 1892.
- Mathiak W., *Zwischen Kopfsteuer und Einkommensteuer: die preußische Klassensteuer von 1820*, Karlsruhe 1999.
- Neubauer W., *Das in Deutschland geltende erbrecht mit Ausschluss des Erbrechtes der Ehegatten: das Rechtsverhältnis der unehelichen Kinder*, [Berlin] 1890.
- Neuling H., *Schlesiens ältere Kirchen und kirchliche Stiftungen: nach ihren frühesten urkundlichen Erwähnungen: Ein Beitrag zur schlesischen Kirchengeschichte*, Breslau 1884.

- Parafia pw. św. Katarzyny w Groszowicach, Acta vom Bau und Reperatur der Kirche-Pfarr und Schul Gebäude, desgleichen Kirchen-Rechnungs-Sachen zu Groschwitz.
Państwowe Archiwum w Opolu, *Evangelische Kirche Oppeln. Kirchenbuch duplicat 1828-1838*.
- Pater M., *Katolicki ruch polityczny na Śląsku w latach 1848-1871*, Wrocław 1967.
- Pawiński M., *Akta stanu cywilnego w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX*, „Archeion” 104 (2002), s. 203-220.
- Personal-Chronik*, „Amtsblatt des königlichen Oppelnschen Regierung” 17,25 (1832).
- Prucnal D., *Dzieci nieślubne w Lublinie w latach 1612-1638 (w świetle ksiąg chrztów parafii pw. Michała Archanioła)*, w: *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XIV-XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*, red. C. Kuklo, Warszawa 2008, s. 295-314.
- Rathsmann A.J., *Fragmente aus der Geschichte der Klöster und Stiftungen Schlesiens von ihrer Entstehung bis zur Zeit ihrer Aufhebung im November 1810*, Breslau 1811.
- Real-Handbuch des Bistums Breslau*, Breslau 1929.
- Rejman S., *Urodzenia nieślubne w Krasnem w latach 1786-1863*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 27 (2006), s. 7-38.
- Renz R., *Kobieta w społeczeństwie międzywojennej Kielecczyny. Dom – praca – aktywność społeczna*, Kielce 2008.
- Richter A.L., Dove R. W., *Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts: mit besonderer Rücksicht auf deutsche Zustände*, Tauchnitz 1867, s. 493, 549.
- Ryguła E.M., *Urodzenia pozamatrzeńskie w parafii św. Mikołaja w Łące w latach 1664-1914*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 38,2 (2016), s. 7-33.
- Schematismus des Bistums Breslau und seiner Delegatur-Bezirke: für das Jahr 1851.
- Schematismus oder Statistik des Bistum Breslau königlich Preußischen Antheils, [1841], b.m.w., brw.
- Schlesische Musen-Almanach*, wyd. Th. Brand, Breslau [1839].
- Schramek E.M., *Das Kollegiatstift zum hl. Kreuz in Oppeln*, Breslau 1915.
- Schück T., *Oberschlesien. Statistik des Regierungs-Bezirks Oppeln mit besonderer Beziehung auf Landwirthschaft, Bergbau, Hüttenwesen, Gewerbe u. Handel nach amtlichen Quellen von Th. Schück. Mit einen Vorwort v. Dr. v. Viebahn*, Vol. 2, Iserloh 1860.
- Sierocka-Pośpiech M., *Podrzutki i dzieci nieślubne w Starej Warszawie w XVIII wieku (skala zjawiska)*, w: *Nędza i dostatek na ziemiach polskich od średniowiecza po wiek XX*, red. J. Sztetyło, Warszawa 1992, s. 75-84.
- Stölzel A., *Das Recht der väterlichen Gewalt in Preußen*, Berlin 1874.
- Szczepaniak-Wiecha I., *System opieki nad dzieckiem opuszczonym w Polsce (1900-1939) – wybrane aspekty. Rozwój rodzinnych form opieki*, w: *Z zagadnień pracy socjalnej w Polsce i w świecie*, red. A. Małek, K. Slany, I. Szczepaniak-Wiecha, Kraków 2006, s. 109-119.
- Szcutnik P., *Nieślubność dzieci w parafii Szadek w okresie Księstwa Warszawskiego*, „Przegląd Nauk Historycznych” 12,2 (2013), s. 237-252.
- Szukalski P., *Urodzenia pozamatrzeńskie w Europie Zachodniej*, Łódź 2000.
- Teleszewska M., *Status prawny dzieci nieślubnych na ziemiach polskich w dobie zaborów w świetle Kodeksu Cywilnego Napoleona I*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 67,1 (2014), s. 383-392.

- Treskow R. v., *Adel in Preußen: Anpassung und Kontinuität einer Familie 1800-1918*, „Geschichte und Gesellschaft” 17,3 (1991), s. 344-369.
- Triest F., *Topographisches Handbuch von Oberschlesien*, Vol. 1., Breslau 1865.
- Urkundliche Darstellung der Tatsachen, welche der gewaltsamen Wegführung des Hochwürdigsten Freiherrn von Droste, Erzbischofs von Cöln vorausgegangen und gefolgt sind*, Regensburg 1838.
- Wapiński R., *O obyczajowości Polaków przelomu epok*, Gdańsk 2006.
- Woźniak E., *Od dzieci z nieprawego łoża do dzieci nieślubnych*, „LingVaria. Language studies. Theoretical Linguistics, Studies of Literature” 12,23 (2017), s. 151-164.
- Wójcik M., *Kobieta w strukturze społecznej II Rzeczypospolitej*, w: A. Nowak, M. Wójcik, *Kobieta w rodzinie w II Rzeczypospolitej i współcześnie. Zagadnienia filozoficzne, społeczno-edukacyjne i prawne*, Katowice 2000, s. 11-88.
- Würzburger E., *Zur Statistik der Legitimationen unehelicher Kinder*, „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik” 73,1 (1899), s. 94-98.

Słowa kluczowe: nieślubne dzieci, wielogeneracyjna nieślubność, legitymizacja, adopcja, protestanci, katolicy, dzieciobójstwo

Keywords: Illegitimate children, multi-generational illegitimacy, legitimization, adoption, Protestants, Catholics, infanticide